

Karel Sklenář: Bohové, hroby a učitelé

Karel Sklenář: Bohové, hroby a učitelé. Cesty českých spisovatelů do pravěku. Praha 2003

Kořeny **rané historického románu a povídky** autor hledá (s. 12) už u Kosmových starých pověstí v 11. století a v Kronice české (1541) Václava Hájka z Libočan. Nelze je totiž chápat jako odborné historické dílo. To se týká i počátků skutečných dějin historické beletrie na konci 18. století (národní obrození a romantismus), kdy budoucí největší český archeolog romantické doby Jan Erazim Vocel sepsal **pohanské drama Harfa** z časů Neklanových. **Pohanskou povídku** „z dávnověkosti české“ pojmenovanou *Oběť* (1824) sepsal i František Novotný. Neobvykle postavený text však neoslovil čtenáře ani kritiku. Autorem první **archeologické povídky** je však známý Josef Kajetán Tyl. Patří však k jeho počáteční tvorbě vydávané pod pseudonymem. Povídka *Poslední pohanka* (1833) je zasazena do 11. století. Ještě dále jde v povídce *Čech a Lech* (1835), i zde je však patrný nedostatek vědomostí o podobě předkřesťanské společnosti (s. 27). Zatímco Walter Scott se naučil zasadit napínavý děj do reality života v různých dobách, čeští autoři nadále pěstovali fiktivní svět se schematickými příběhy (s. 31). I v literatuře pro mládež převládaly překlady a napodobeniny (pouze pedagogická pomůcka) (s. 35). Mravoučné povídky psali učitelé a kněží (např. J. K. Hraše). U kvalitních autorů pohanská povídka vyšla z módy koncem 19. století s tím, jak rostly nároky na realistické vyličení historického prostředí. Z idealistických důvodů však přežívá i nadále, např. *Český pravěk v pověstech* Vratislava Václava Tomka.

Často však získává originální prvky. Tak Sofie Podlipská v *Legendě o praotci Čechu* (1888) používá pod čarou odkazy na Šafaříka či etnografické poznatky a jako předchůdci Slovanů na našem území vystupují Keltové (!). Cílem však stále bylo romantizující napínavé čtení (s. 51). Dodnes vnímáme jako dědictví dávnověku *Staré pověsti české*. Od roku 1894 je na objednávku začal psát Jirásek jako lidový kronikář a umělec slova, který nemohl být překonán (s. 56). Budoucím autorům historického románu však bylo jasné, že určitá vědecky prokazatelná relativní pravda existuje (s. 56). Těmi byli Václav Beneš Třebízský a Alois Jirásek. Třebízský píše o raném středověku jen zpočátku, používá však v líčení popisů zveřejněných v soudobých Památkách archeologických. Jeho *Levohradecká povídka* (1881) může být označena jako **povídka archeologická**, tedy ta, která pojednává o archeologické práci a archeologických (s. 68). Jako sběratel starožitností zde vystupuje zeman Větrovec z doby kolem roku 1620 (!). Jirásek sepsal roku 1884 svou jedinou beletristickou práci o raném středověku s názvem *Nevolnice*. Jde o příběh z 9. století, který je považován za „hřích jeho mládí“. E. Štorch o tom kdysi poznamenal, že při Jiráskově svědomitosti by pochopil, že další příprava na takovou práci by mu trvala (při tehdejšímu stavu poznání) celý život (s. 75).

I linie systematické popularizace vědy o nejstarší minulosti začíná velice brzy, a to Josefem Liboslavem Zieglerem, který od roku 1817 do 1825 působil v Hradci Králové na teologickém ústavu, později byl děkanem v Chrudimi. V roce 1817 zveřejnil dva články, *Změny pokolení*

lidského, který má ráz úvahy, a *O živobyti a obydlí prvních lidí v jeskyních*, jež pojednává podrobněji o nejstarším stupni lidské existence. Jeho současník a kolega Jan Javornický vydával postupně (od roku 1830) populární výklad kulturních dějin lidstva s názvem *Jaký byl svět a jaký jest nyní. První vynalezení lidská*. 1838 vyšla i první **archeologická povídka** *Dvě ostruh*. Jde o beletrizaci skutečné události z doby (nález na hradě Lichnici), kdy ještě nebyli v Čechách téměř žádní archeologové a nikdo o záměrném kopání nechtěl číst ani psát (s. 82). Téměř současně vystupuje i **archeologická pověst** (tj. archeologická povídka s ne-reálnými prvky). První vysledovaná je od neznámého autora zveřejněná roku 1841 pod názvem *Pohanské hroby*. Skutečnou archeologickou povídku zveřejnil roku 1846 J. K. Tyl s názvem *Dejte pozor na věci starožitné!* Prvky archeologie však nese i historická povídka. Zajímavým příkladem je dílo nymburského učitele Františka Hrnčíře z konce 19. století, který píše (o Libici) záměrně drasticky (tj. podle historické skutečnosti) aby povídku učinil konkurence schopnou! Navázal i Karel Leger knížkou *Z minulých věků* (1922), E. Štorch ji považoval za nedětskou (má smutný konec). Zajímavým útvarem je i **archeologická báseň**, kterou roku 1905 vydal s názvem *Pohádka o Budči* učitel Václav Dlouhý ze Zákolan, který v ní popisuje i stav valového opevnění.

Když byl po roce 1870 romantismus v archeologii vystřídán pozitivismem, začali se archeologové více zabývat věcným rozbořením nálezů a pochopili, že se neobejdou bez porozumění a pomoci veřejnosti. Tato role připadla učitelům, kterých byla mezi archeology celá řada (Adolf Frumar, Praha *Dějepisné obrazy* 1880, Karel J. Pleskač, Náchod *Život*

pohanských Čechův 1882, A. J. Bernard, Tábor *Obrázky z pravěku země české*) (s. 89). První přehled o evropském pravěku napsal učitel Kliment Čermák (*Pravěk lidstva evropského (Doba kamene)*, 1887), náročněji sestavené dílo *Lidstvo v době předhistorické* vydal roku 1893 Lubor Niederle a Kliment Čermák ještě navázal roku 1893 svými *Starožitnostmi dob kovů*. Nový styl archeologické povídky zvolil učitel z Nového Jičína Karel Jaroslav Maška, který ve stejnojmenném díle z roku 1879 personifikuje archeologickou lokalitu do podoby vyprávějího starce. Nevypráví o archeologických nálezech a výzkumech, ale o výsledcích poznání, o rekonstrukci dávného života přírody a člověka. (Tím předchází paleolitickým obrázkům z pravěku Josefa Augusty.) Klasikem archeologické povídky je však Maškův přítel Kliment Čermák (1852-1917). Tento časlavský učitel a archeolog v ohromné šíři budoval muzeum a prostřednictvím všech svých knížek se snažil spoluobčanům i dětem předat svoje vědomosti v naději, že je podnítí k větší péči o památky. Tak vzniklo zábavné vyprávění - **klasická podoba archeologické povídky**. První knížka se jmenovala *Z časů dávných* (1889). Celkem je těchto povídek více než stovka (s. 120). Jejich schéma je ustálené: 1. Expozice: pohled do krajiny, 2. Zápletka: náhodný objev starožitností, 3. Peripetie: hledání dalších nálezů, 4. Vyvrcholení a závěr: slib přítomných chránit památky, 5. Proklamace: vlastenecké a ochranářské provolání. Mimo to se v literatuře objevuje podobná forma, rozdílná ale v tom, že archeologický výzkum je jen kulisou příběhu. Sama archeologická povídka se nevyvíjela dále. Byla jednak příliš mravoličná a atraktivnějším se pro 20. století stalo líčení ne toho, co se po pravěkých lidech

našlo, ale to jak žili. Pomohl k tomu pokrok v archeologickém poznání. A to je počátek éry Eduarda Štorcha.

Vzniká **pravěká (prehistorická) povídka**, štorchovský model zalidněný živými postavami a příběhy odpovídajícími poměrům pravěku. Existují doklady, že se o tuto formu pokusil již Kliment Čermák v rukopise *V osadě kamenného věku před 3500 léty*. Používá k tomu metodu „přenosu v čase“ pomocí snu. Autor usíná na archeologické lokalitě a ve snu se dostane do pravěké osady. A byl tu ještě jeden dokonce souběžný pokus. Rudolf Richard Hofmeister (1868-1934) z Rožmitálu je dokonce považován za Štorchova konkurenta. Už první povídka s názvem *První zločin* z roku 1900 se stává prototypem jeho stylu. Chce tvořit vysokou literaturu a vědeckou osvětu koná vyvoláváním dramatických až mystických obrazů, které útočí na dosud neotupělé city čtenáře (s. 179). Roku 1918 Hofmeister spojil svoje povídky do první knížky „vědecké beletrie“ s názvem *Život v pravěku*. Dočkal se úspěchu čtenářů i kritiky a celá dvacátá léta vydává rok co rok něco nového. Řetěz měl začínat vznikem světa. Zápsy ještěřů a dravců najdeme později v paleontologických povídkách profesora Augusty (s. 184). Realnost pravěkého světa však odsoudil učitel Jaroslav Petrbok a také Eduardu Štorchovi se nelíbilo, že je první člověk současník veleještěřů. Přírodovědci však oceňují básnický styl. Životním Hofmeisterovým dílem byl pak třídílný *Pravěk Čech* (1921, 1925, 1929).

Eduard Štorch (1878-1956) však vykročil vlastní cestou. Začíná sice nápodobou archeologické povídky Klimenta Čermáka (1907 *Archeologie*), ale to je pokus první a poslední. Téhož roku však sepsal dílko *Člověk diluviální*

(mělo několik stran a v podstatě naučný charakter), které se pod známějším názvem *Lovci mamutů* dočkalo konečné podoby až roku 1937. Soudobá kritika nebyla jednoznačná, ale převažovala odmítavá stanoviska archeologů (např. prof. Albín Stocký) a také pro pedagogy byly „indiánky“ podezřelé. Štorch prošel několika etapami od školského reformátora a archeologa až ke své nejméně úspěšnější dráze spisovatele beletrie o pravěku. V roce 1909 zveřejňuje dvě povídky ze zemědělského pravěku, které byly základem knihy *Praha v době kamenné*, v roce 1932 uvedené pod názvem *U Veliké řeky*. Pod vlivem válečných událostí vyšly příběhy z doby Sámovy roku 1917 pod názvem *Bohatýr Vratislav*. V roce 1930 vydal *Osadu Havranů* (neolit) a důležité bylo pro Štorcha pokračovat v pravěkém cyklu. Už v roce 1920 byly vydány příběhy z doby bronzové pod názvem *V šeru dávných věků* (původně povídky *Příchod Čechů*, *Čarodějův učedník*), ale *Bronzový poklad* se objevil v roce 1932. Téhož roku sepsal, pod vlivem silného příběhu z novínového článku, i *Volání rodu*. Příběhy z doby železné s názvem *Zlomený meč* (původně *Železný meč*) jsou zasazeny do časů krále Marobuda (Keltové z jeho cyklu vypadli) muselo vydat v roce 1932 brněnské nakladatelství, ta pražská byla zahlcena. Pod vlivem politických událostí Štorch v letech 1933-1934 píše novou práci s názvem *Junáckou stezkou*. Současníkem Sámovým je zde chlapec Nik. V roce 1939 vyšly v sešitové podobě (z politických důvodů) příběhy z 9. století posilující národní vědomí v těžké době - *O Děvin a Velehradu* a *Zastavený příval*. O rok později dokončil i text knihy *Meč proti meči*, která uzavírala cyklus příběhem z 10. století, ale rukopis již nebyl vydán. K tomu došlo až po válce v roce 1947. Štorch však měl se svým

„novým dějepisem“ smůlu: za Rakouska byl příliš pokrokářský a levičácký, po druhé válce už beznadějně zaostalý a buržoazní. V roce 1948 Štorch uvedl, že svoje literární dílo pokládá za uzavřené. A tak jediným poválečným úspěchem bylo vydání *Minehavy* v roce 1950 (začal psát 1938 v Lobči na Mšensku). Po krátkém období socrealismu (ale také po jeho smrti) se kritika obrátila. Pro pravěk udělal to, co před tím Jirásek pro husitství a obrození: zformoval obecnou představu o popisované době (s. 293).

V dalším vývoji se historická povídka dělí do linie „podlipsko-řežnickovské“, žijící z tradiční pohanské romantiky, linie „jensenovsko-hofmeisterovské“ s mytizujícím pojetím a linie štorchovská (případně další pokusy včetně pravěkem motivovaného humoru) (s. 323). Značná část pokusů štorchových nástupců se vztahuje k dílčím regionům. Zajímavým pokusem je *Pravěký bohatýr Enzu* (1942) Anny Neustupné (1909-1993). V poválečných letech se objevuje i další vývojová kapitola pravěké povídky v díle profesora paleontologie Josefa Augusty (1903-1968) (s. 357), který však nesahá za rámec paleolitu. Objevuje se struktura, kterou Štorch po neúspěšných pokusech opustil („odborný základ se musí rozpustit v ději“ - s. 295), nejprve povídka založená na nález, potom vlastní příběh nález a jeho výklad (1947 *Lovci jeskynních medvědů*, 1949 *Z hlubin pravěku* - jen předposlední kapitola je o lovcích mamutů, 1960 *Zrození Venuše* - Štorch ji přes výhrady doporučil, 1971 *U pravěkých lovců* - zde se již opakuje jednostrannost nálezově podložených historií o lovu).

Škoda, že zde Karel Sklenář literární exkurzi končí „z řady důvodů, z nichž rozsah knížky není nejméně důležitý“ (s. 359).

Karel Sklenář napsal výjimečnou knihu bez předchůdců v našem prostředí. Má mnoho předností, z nichž na prvním místě můžeme uvést jednu ze Štorchových zásad, kterou sám (s. 301) uvádí: „*umělec musí dát své práci něco víc než pouhý popis, aby historické hodnoty pronikly do čtenářovy mysli a zakotvily tam*“. Tady zároveň začíná jeden z největších konfliktů naší současné popularizační literatury o archeologii, která v bezradnosti forem volí nejčastěji podobu encyklopedií. Jinak řečeno autorovými slovy (s. 78): „*...pohrdání literárními formami, které „snižují“ vědu a tedy degradují vědce, je v naší vědě bohužel tradiční, ačkoli právě ony mohou přivést širší vrstvy společnosti k pochopení a ochraně archeologických památek, což má pro vědu klíčový význam*“. Důvodů může být mnoho. Jednak „*ne každý, kdo se pustí do popularizace, je schopen psát i beletrii (je více popularizátorů než beletristů)*“ (s. 78), a také „*řádný archeolog popularizuje - pokud vůbec - tak, aby především dokázal ostatním kolegům svoji odbornost, a netíží jej příliš, jak se jeho textem prokouše pravý adresát, neoborný zájemce*“ (s. 8). Proto snad „*archeologie jako literatura faktu, jej nechává spíše chladným, sám by se k jejímu psaní obvykle nesnížil a o její kvalitě nemá valné mínění, a krásná literatura inspirovaná pravěkem? To už vůbec ne...*“ (s. 8).

Karel Sklenář ve své knize vůbec nastoluje řadu nepřijemných otázek či alespoň skutečností. Jednou z nich je např. ta, proč zmizela v našem prostředí tzv. „učitelská archeologie“ (termín Vl. Podborského)? Vždyť byla doba, kdy podle Klimenta Čermáka: „*učitel chrání starožitnické památky, vyhledává je a seznamuje s nimi muže vědy*“. (s. 119). Dnes je stále více jasné „*co je třeba dělat*

v muzeu, v terénu i ve styku s lidmi, ale jak to objasnit jiným? Do muzea jich mnoho nepřijde, poučné články čte jen málokdo...“ Chybí nám někdo, jehož „dobrá vůle je dražší než odborné archeologické vědomosti“ (s. 119). Pravěk je dodnes látkou „učitelům cizí“ (s. 223), zralá pro „mimoškolní formy vzdělávání“ (s. 222). Neobstojí však námitka, že „každý učitel není archeolog“ (s. 225) nebo „co mimořádně s pílí a obětí vykoná jednotlivce, nechtějme dávat za úkol všemu učitelstvu“ (s. 226)? Právě díky tomu zůstala úroveň vnímání pravěku na tom stupni, kde je. Dokonce už není opět naplněna ani šíře obsahu výuky dějepisu, kde už Štorch navrhoval, aby „pravěk zaujímal třetinu, starověk od Egypta po Řím dvě třetiny“ (s. 227). Nevyužitá je i na úrovni univerzit „archeologická praxe, která dokázala stokrát víc než výklady ve školních lavicích“ (s. 228). Už Štorch používá „seminář archeologický“ (s. 228). Stále tak trvá „věcná nepřipravenost učitelů pro takový úkol“ (s. 232). I v našich nově napsaných učebnicích pravěku nemůže „pedagog, sázející na výsledný účinek, pochopit archeologa, který považuje pravdivost za prvořadý základ každého výkladu“ (s. 239). Pohled vědců už tehdy ztělesnily protikladné výroky Albína Stockého („Populární spis má zasvěcovati široké vrstvy do základních pouček vědeckých ... přístupnou formou“) a J. Schránila („Jakmile chce někdo popularisovati vědu, musí se smířiti s tím, že jeho kniha bude po stránce věcné kritizována daleko rigorosněji než práce odborná“) (s. 240,

241). Ona správná hranice zřejmě není definovatelná.

Kniha je na první pohled dílem z dějin problematiky jednoho oboru. Nebyl by to však K. Sklenář, aby mnohé pasáže nevysvětlil i dnešnímu čtenáři (např. 124, 137), nezabýval se ochranou archeologických památek (129) či archeologickou metodou (132-135). Je opatrný v otázce publicity nálezu (146) a překonává neduhy archeologické povídky (141). Dalším z „bočních“ témat jsou ilustrace beletrie s archeologickou tematikou.

Za brilantní pasáž a jádro celé knihy považují hodnocení díla Eduarda Štorcha. Sklenář ji sice hodnotí skromně (s. 215), ale shrmažďuje zde zásady úspěšné beletristické popularizace archeologie. Mnohé z nich jsou trvalým odkazem („aby kritika byla nejen umělecká, ale i odborná a pedagogická“ - s. 294, používání přímých řečí - s. 305), jiné bude možné obměnit v podmínkách počátku třetího tisíciletí („neusiloval o nový umělecký výraz, sama látka mu nahrávala“ - s. 298), další jsou diskutovaná (např. Z. Smetánkou) i v současnosti („bojoval za právo použít věci nehistorických, pokud neodporují věcem historicky zjištěným, jsou dvě cesty: buď historická fakta respektovat a doplňovat nebo přetvářet historii podle svého“ - s. 299).

Obzvlášť cenný je Šaldův výrok z roku 1935, který Štorch rád přejímal: „Sběratelů faktů a faktičků máme konec konců dostatek, co nám chybí, jsou jejich vykladači a zhodnotitelé“ (s. 300).

Radomír Tichý